

Arabuluculuk ve Kutsalın Uzmanları*

Mariasusai DHAVAMONY / Çev. Fuat AYDIN**

Dinler tarihinde kutsal'ın temsilcileri ya da uzmanları olarak kabul edilenler arasında çok farklı türden şahsiyetlerle karşılaşmak mümkündür¹. Biz bu dini uzmanları, şu şekilde tefrik edebiliriz: Kurucu, peygamber, mistik, reformcu, rahip ve şaman. Dini bir uzman, hususi mesleği ya da kişisel bir meziyeti sebebiyle, belli dini görevleri yerine getirme bakımından dini toplumun diğer üyelerinden daha yetenekli olan kimsedir. Dini kurucu, kendisi tarafından kurulan dinin doğasını ve uygulanmasını belirler; bu dinin gelişim safhaları üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Peygamber, kendisine vizyonlar şeklinde ya da 'işitmelerde (tanrısal sesleri işitmeyle)' nakledilen tanrısal bir mesajı ilan eden ya da yorumlayan kimsedir; onun, ayırt edici niteliği, böyle bir mesajı nakletmeye yönelik bir emir almış olmasıdır. Kökenlere geri dönüşü ilan etmesi sebebiyle reformcu, asla daha yakın inanç ve amele ulaşmak amacıyla mevcut gelenekleri eleştirel bir şekilde yeniden yorumlayan bir yenilikçidir. Mistik, tecrübi beni yani, zaman, mekân ve değişimi aşan bir tecrübe biçimiyle, ister Kişiliği olan Tanrı, ister gayr-i şahsi Mutlak isterse yüce bir şey olarak Yüce Varlıkla birleşmeyi ya da birliği tecrübe eden kişidir; mistik zaman, mekân ve değişim gibi şeyler tarafından belirlenmemiş bir durumda yaşayarak ezeli barışı, mutluluğu ve ölümsüzlüğü tecrübe ederek dini değerleri kendisinde derinleştirmeye ve gerçekleştirilmeye çalışır. Rahip, resmi görevi kutsal ve toplum arasındaki ilişkiyi tesis ve devam ettirmek olan kimsedir. Dini bir lider olarak rahip, sıradan halktan ayrılır. Dini toplumun temsilcisi olması hasebiyle her şeyden önce, genelde

* Elinizdeki metin, Mariasusai Dhavamony, *Phenomenology of Religion*, Universita Gregoriana Editrice, Roma 1973, s. 212-229'den tercüme edilmiştir.

** Sakarya Üniv. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi (Doç. Dr.), faydin@sakarya.edu.tr.

¹ Bkz. M. Dhavamony, "Sacerdoce", *Encyclopedia Universalis*, Paris 1972, vol. 17.

kamusal kültü ve özelde ise kurbanın temin ve icra edilmesini idare etmek maksadıyla tayin edilir. Bir aracı olarak ise, ayin meselesinde merkezi bir rol üstlenir ve dini geleneğe bağlılığı korur. Rahip, kadim Araplar ve İbraniler arasında olduğu gibi bir peygamber ya da bir kâhin olabilir: Aynı kelime İbranice'de kurban rahibini (kohên) ve Arapça'da kâhin ya da gaipten haber veren kimseye (kâhin) işaret eder.

Şaman, rahipten ayırt edilmesi gerekir. Rahipliğin daha karmaşık bir sosyal yapıya sahip olan beşeri toplumlarda gelişmiş olmasına karşın, şamanların teknolojik olarak basit toplumlarda daha çok ortaya çıktıkları görülmüştür. Şamanlar, kendi güçlerini doğrudan tanrılardan ya da ruhlardan alırlar ve statülerini tabiatüstüyle kişisel iletişimlerini vasıtasıyla elde ederler; rahip ise, yalnızca uzmanların gerine getirebileceği uygulama ya da ayinler hususunda eğitilmiş bir tören yöneticisidir. Şamanlara özgü uygulamalar, ruhlarla ilişki kurma hususundaki teşebbüslerine uygun olarak ayinleştirilebilir ve kültürel olarak standart bir hale getirilebilir olsa da, şamanlar özel ya da öncelikli olarak ayinlere bel bağlamazlar. Şamanı bir kutsal uzmanı haline getiren şey, ister ayinin yardımıyla isterse onun yardımı olmaksızın tabiatüstü ile ilişki kurma hususundaki kişisel yeteneğidir². Şaman, bir rahip ya da büyücü gibi bir fonksiyon icra edebilir; ancak, onu oluşturan temel unsur, vecdi bir tecrübeye sahip olma yeteneğidir. O vecdi, toplumun menfaati için nasıl kullanacağını bilir. Vecd, ister 'sembolik' ister göstermelik isterse gerçek olsun, her zaman bir kendinden geçmeyi ima eder ve bu kendinden geçme hali sırasında, şamanın ruhunun semaya çıktığı, bir başka dünyaya (alttaki dünyaya) indiği ya da uzayda çok uzaklara seyahat ettiğine inanılır³.

Şifacı, fiziki hastalıklarla sınırlandırılmayan iyileştirmeye ilgilenir ve hatta fiziki hastalık durumunda bile, hastalığın illeti, yalnızca organik bir düzensizlik olarak düşünülmez. Eğer şifacı bir rahip ise, o zaman resmiyet kesp etmiş bir kulte halkın tamamı adına eylemde bulunma gücüne sahip olduğu kabul edilir. Ancak bu rol, krallıkla da birleştirilebilir.

Yönetimin monarşi olduğu toplumlarda kral ya da kabile reisi, normal olarak dini fonksiyonları elinde tutar, bunun neticesinde kutsal krallık

² Robert H. Lowie, *Indians of the Plains*, New York 1954, s. 175-76.

³ Annemarie de Waal Maefijit, *Religion and Culture*, New York 1968, s. 228-30.

anlayışı ortaya çıkar. Kralın kendisi ya tanrı ya da tanrının oğlu olarak addedilir. Dolayısıyla tanrının otoritesini paylaşıyor olarak ya da tanrısal bir seçim sebebiyle yönettiği kabul edilir; bazen de kralın seçkin bir takım vasıflara sahip olması onun tanrılaştırılmasına yol açar. Genel olarak kral, din adamlarına has bir fonksiyona sahiptir ve bu, kültü yönetmesi ve çoğu kez kült-dramalarında tanrının rolünü üstlenmesi sebebiyle halkın hayatında önemli olan değerleri üretmede bir vasıta işlevi görür.

Tanrılar ve insanlar arasında, 'aracı şahıs' ya da 'elçi' olarak faaliyet gösteren kişi anlamına gelen aracı fikri, farklı şekillerde birçok dinde yer almaktadır. Şimdi, farklı aracı tiplerini, aracılığın dini anlamının daha anlaşılır bir hale gelmesi için tahlil edeceğiz.

1. Beşeri Sözleşmelerin Garantörleri Olarak Tanrılar/İlahi Varlıklar

Tanrıların beşeri akitlerde bir aracı olarak hizmet gördükleri düşüncesi, birçok dinde mevcuttur. Hind-İran dininde Mitra, sözleşmelerin kutsal tanrısı ve onların muhafızıdır. Mitra, yalnızca 'sözleşme' anlamına gelmez; fakat aynı zamanda, 'dostluk' anlamına da gelir; çünkü Orta ve Yeni Farsça'da (*mitradan* türemiş olan) *mihir* 'sevgi' ya da 'dostluk' anlamına gelirken Sanskritçe'de *mitra*, 'dost' anlamını ifade etmektedir⁴.

Zerdüştlük'de Mitra, yalnızca insanlar arasındaki sözleşmelerin taaruzdan masun kalmasını temin etmesi sebebiyle değil fakat aynı zamanda, şahsında bütün sözleşmelerin dokunulmazlığını temsil etmesi sebebiyle de, rahipliğe özgü ya da hukuki bir fonksiyonu elinde tutar. Kadim İran toplumu eski Hindistan gibi, üç sınıfa ayrılır: Rahipler, savaşçılar ve köylüler. Mitra, bütün İran halkının tanrısıdır ve bütün cemaatin refahından sorumludur; bunun içindir ki, bitkilerin büyüyebileceği yağmurların yağmasıyla, koyun ve sığır sürüleri bahşetmekle, yaşam ve rızık vermeye ilgilendir. Mitra aynı zamanda, kendi inananlarını koruyan ve onlara adaleti getiren kraldır. Kumandan olarak, tanrının yüceliğini kabul etmeyen ya da sözleşmelerde bedenlenmiş olan tanrıyı reddeden, sözleşmeleri bozan kimselerle savaşır. Evrenin düzeni anlamına gelen hakikat (*ashe/rita*), sözleşmenin korunmasından ibarettir ve yalan, sözleşmelerin ihlali ve onun beden kazanmış hali olan tanrı Mitra'yı reddetmek anlamı-

na gelmektedir. Bu yüzden de Mitra, insandaki düzenin; hakikatin ve sadakatin, antlaşmaların ve kararların tanrısıdır. Kadim insanlar için kozmik düzen, yalnızca tabiatta bulunan düzeni değil, aynı zamanda, insanlar arasında ve toplumda bulunan ve korunmak zorunda olan düzeni de içermekteydi. Dünyanın korunması, bu düzenin korunmasına bağlıdır. Mitra, dünyaya göz kulak olur. Kozmostaki aracı tanrı olarak Mitra, aynı zamanda muhalif kozmik güçler arasında hakem, kozmik dengenin koruyucusu ve yasanın mutlak muhafızıdır.

Kadim Veda dininde, Varuna'yla birlikte kozmik, ahlaki ve hukuki fonksiyonlara sahip Mitra'yı da görmekteyiz. Ancak, onun tek bir ayırt edici özelliği vardır; o da ses (*bruvānah*) çıkarak insanları bir araya (*yātyajjana*) toplamasıdır; insanların bir araya gelmelerini teşvik ederek, onların verdikleri sözlerine bağlı kalmalarını sağlar.

"Mitra konuşarak, insanları harekete geçirir; Mitra, yeryüzünü ve semayı ayakta tutar;

Mitra halkı, kırpmayan gözle gözetir; tereyağlı takdimeyi Mitra'ya sun.

Ey Mitra, sana Ey Aditya senin emrine göre, sana boyun eğenlerin bu ölümlü takdime sunmaları, en önde olsun.

Senin yardım ettiğin, ne öldürülsün ne de yok olsun: korku ona ne yakından ne de uzaktan ulaşsın.

Hastalıktan uzak, kutsal yiyecekten çok zevk alan, yeryüzü üzerinde sert dizli, Aidatya düzeniyle sonsuza kadar devam ederek, Mitra'nın iyi iradesinde kalabiliriz⁵.

Mitra'ya güçlü yardım için beş insan teslim olur: o, bütün tanrıları destekler⁶.

Yasalarından dolayı Savitri, Mitra ile özdeşleştirilir ve Vişnu Mitra'nın yasalarıyla onun üç aşamasını alır⁷; bu ifadeler, Mitra'nın güneşin seyrini düzenlediğine işaret eder. Ancak, *Rig-Veda*'nın hakim özelliği, Mitra'nın Varuna ile yakından ilişkili olması ve Mitra-Varuna çiftini oluşturmasıdır. G. Dumézil, Bergaigne'nin teorisini geliştirdi ve haklı olarak, Mitra ve

⁵ *Rig Veda*, 3. 59. 1-3.

⁶ *Rig Veda*, 3. 59. 8.

⁷ *Valakhilya*, 4. 3.

⁴ Bkz. R. C Zaehner,, *The Down and Twilight of Zoroastrianism*, London 1961, s. 102.

Varuna'nın yönetici gücün birbirini tamamlayıcı iki yönünü şefkatli, yapıcı ve din adamlarına özgü (sakardotel) ve cezp edici ve korkunç karakterini temsil ettiğine işaret etti⁸. Bu yüzden de Mitra, her şeyden önce sözleşmenin bedene bürünmüş halidir. Bu bağlamda, Veda Tanrı'larının hem Agni ve Soma gibi fiziki fenomen hem de Mitra ve Varuna gibi ahlaki kavramlar ve aynı zamanda onların bu fenomenlerin insan biçimli (antropomorfik) temsilleri olduğuna da işaret etmek zorundayız; onlar hem her tarafa yayılan öz, hem de fiziki ve ahlaki karakterleri olan somut varlıklardır. Şahsi ve gayr-ı şahsi arasındaki bu belirsizliği, bütün Veda literatüründe görmek mümkündür. Vedalar dönemi insanların dini tecrübesinde, bu tanrılar yalnızca doğal güçlerin ya da ahlaki kavramların şahıslştırılması değil, aynı zamanda, hem doğal güçleri hem de onların kişileştirdikleri fenomenleri ve temsil ettikleri ahlaki idealleri aşan tabiatüstü varlıklardır.

2.Kozmik Aracı Tanrılar

İlkel düşüncede gerçek dünya her zaman ortada, merkezde yer alır; çünkü o, üç kozmik alanın yani yeryüzü, gök ve yeraltı arasında iletişimin meydana geldiği merkezde bulunmaktadır. Merkez, mükemmel düzende, kozmosu temsil eder; zira merkez, her zaman *imago mundi* (dünya sembolü), *axis mundi* (dünya merkezi) ve insanın bedenine yapılan benzetmede, göbek ya da yeryüzünün orta yeri olarak tasavvur edilir. Mabret, sütun, saray, şehir, millet gibi bütün bu benzetmeler, dindar insanların tecrübesinde, kozmosun merkezi haline gelirler⁹. Birçok halk, ülkelerinin orta krallık olarak özel bir yer işgal ettiği düşüncesine sahiptir. Bu düşüncüyü göstermek için sayısız örnek verilebilir (krş. Çinliler, Afrika'nın merkezinde bulunan pigmeler; Hintliler için Meru Dağı; Asurlular için Ninova; Babilliler için Babil; Mısırlılar için Theb, Müslümanlar için Mekke; Yunanlılar için Atinalılar, Eleusis, Delf vs. gibi). Krallığın coğrafi ya da dini merkezi, yeryüzünün ortasıdır, çünkü evren merkezden doğmaya başlar ve merkez bir noktadan yani, mesela göbekten yayılmaya başlar. Bazen bu tür merkezler, doğal yüksekliklerinden dolayı seçilirler ya da arı kovana şeklinde göbek taşlarıyla sınırları çizilir. Bu tür şeyler,

ayinler vasıtasıyla kutsallaştırılırlar ve bu yüzden de halkın ibadetinin merkezini teşkil ederler. Yerel tanrıların, bu taşlarda ikamet ettiği düşünülür. Merkez/Göbek tanrı, refah ve kurtuluşu garanti eder. Eleusis tanrısı Triptolemos, Demeter'in emrindeki bütün dünyaya mısır ve ekin yetiştirmeyi getirendir.

Bazı zamanlar, göbek yerine, bedenın ya da hayatın merkezi olarak kalbi de kullanılırlar. Bu yüzden birçok tanrı, dünyanın merkezine yerleştirilir. Bundan dolayı da Güneş-tanrı, kozmosu yularla sıkıca tutar. Bazen yeryüzü ve gökyüzü, muazzam bir çatısı olan devasa bir bina olarak tasavvur edilir; öyle ki, yeryüzü ve gök ayrı tutulur ve çatının desteklenmesi gerekir. Bu görev, orta tanrılar tarafından yerine getirilir. Mısır tanrıçası Nut, hava tanrısı tarafından desteklenmiş olarak temsil edilir; onun kolları arasında, semanın dört direği görülebilir. Yunan mitolojisinde, atlas, gök kubbeyi kaldırır.

Kadim İran dininde Mitra, güneş tanrısıdır ancak, güneşle özdeş değildir; o, güneşin kaynağı ve kökenidir. Mitra, İranlıların ülkesini tarayarak yükseldiğinde güneşten çıkan ışıktır. Bütün gökyüzünü kat eden tek tekerlekli altın arabası, dört beyaz at tarafından çekilir. Güneş, bütün fiziki varlıkların en yükseği; bu varlıkların semavi ve manevi Ahura Mazda'ya en yakın olanıdır¹⁰. Bundan dolayı da Avesta'da, güneş-tanrı Mitra, sema ve yeryüzü yani, Tanrı Ahura Mazda ve insanlar arasındaki aracı olarak kabul edilir. O, beşeri toplumlardaki hayatla ilgili tanrısal yasayı vahiy eder ve tanrısal iradeyi yerine getirir. Işık hava tarafından iletiğinden Mitra, gökyüzü ve yeraltı arasındaki orta hava alanının yöneticisi/idarecisi olarak takdim edilir. Gece ve gündüz arasında, bütün yıl boyunca yükselen ve alçalan ışık dönüşümüne aracılık eder. Bitkilere, hayvanlara ve insanlara hayat verir¹¹. Mitra aynı zamanda, Yüce Tanrı tarafından hem makro- hem de mikro-kozmetik düzeyde bu düzenin gerçek işleyişini kontrol etmek için tayin edilmiştir ve onun koruyucusudur.

Babil metinleri, kralın çoğunlukla ay-tanrı olarak düşünüldüğüne tanıklık ederler. Ayın ölümlü ve ölümsüz, sonlu ve sonsuz, insan ve tanrı şeklinde ikili bir doğaya sahip olduğu söylenir; yeni ay, semayı ve yeryü-

⁸ Bkz. *Mitra -Varuna*, Paris 1948.

⁹ Bkz. Mircea Eliade, *The Sacred and the Profane*, New York 1961, s. 36-65.

¹⁰ Bkz. R. C. Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, s.110 vd.

¹¹ W. Brede Kristensen, *The Meaning of Religion*, The Hague 1960, s. 74 vd.

zünü uzlaştıran, 'ikiz tanrı' olarak isimlendirilir. Bu isimlendirme, belli bir aracı düşüncesini ima eder. Bu yüzden kral, aynı zamanda aracıdır; o, hayatın düzenini temsil eden ve insanların hayatının sürekliliğini sağlayan insan olarak görünen tanrıdır¹².

*Vedalar*a özgü bir tanrı olan Mitra, göğü ve yeryüzünü ayakta tutar; beş kabilenin, ona itaat eder ve bütün tanrıları onun yaşattığı söylenir¹³. Vişnu'nun, Mitra'nın yasalarıyla üç adım attığı dile getirilir. Bu açık bir şekilde Mitra'nın güneşin seyrini düzenlediğini gösterir. *Brāhmanalar*da Mitra gündüzle ve Varuna geceyle ilişkilendirilir. Mitra, açıkça bir güneş tanrısıdır.

Rig-Veda'da Varuna, kesinlikle şahsiyeti olan bir tanrıdır. O, kozmik yasa ve hakikati muhafaza eder. *Rita*, evreni yöneten; ayin ve kurbanlarda işleyen ve nihai anlamda insanların davranışları için normlar oluşturan yasadır.

Çoğu kez *Rig-Veda*'da Mitra ve Varuna birleştirilir ve ikisi pratikte aynı fonksiyonları icra ederler. Onların gözleri güneştir. Güneşin uzayın ışıklarını kolları olarak kullanırlar. Akıllı ve her şeyi gören ajanları olduğu için onları aldatmaz. Mitra ve Varuna'nın, şafağa yol verdikleri, güneşi göğün bir ucundan öbür ucuna taşıdıkları ve yağmur ve bulutla onu gölgeledikleri gücü kullanırlar. Bu ikisi, kozmik düzeni muhafaza ederler¹⁴.

Siz iki tanrının güzel gözüne (ey Mitra ve) Varuna, güneş yükselir, yayararak (ışığını); bütün varlıkları kabul eden O, ölümlüler arasında onların niyetlerini gözetir.

"Engin yeryüzünden ey Mitra-Varuna, azametli gökten, cömert olanlar, ayrı ayrı bitkilere ve meskenlere giden casuslar görevlendirdin ki sen kırpmayan gözle korurusun";

"Ben Mitra ve Varuna'nın emrini öveceğim, onların gücü iki dünyayı güçle birbirinden ayırır. Kurban sunmayanların ayları, oğulsuz geçsin, kalbi kurban için can atan, çevrimi geniş olsun"¹⁵.

Mitra ve Varuna, her ikisi de, dünyayı ayakta tutup yönetendirler; aynı zamanda, giderdikleri, nefret ettikleri ve cezalandırdıkları yanlışa engel olmaları sebebiyle düzenin devam ettiricileri ve besleyicileridirler.

3. Ayin ve Kurbandaki Aracı Tanrılar.

Veda dininde Agni, hem tanrısal hem de beşeri dünyanın kendisinde birleştiği tanrıdır. Çünkü ateşi kurbanı tüketmesi ve rahibin onu, yukarıdaki tanrılara takdim etmesi gibi Agni de tanrılar ve insanlar arasındaki aracıdır. Rahip olarak ise, sunuda insanları ve tanrıları bir araya getirir; bir unsur olarak, üç dünyayı birbirine bağlayan tanrıdır; güneş gibi her zaman gökte doğar; atmosferde, fırtına-bulutunda tutuşturulur ve yeryüzüne yıldırım olarak düşer; yeryüzünde insanların elleriyle yakılır. Bütün eşyanın karşılıklı olarak ilişkili oluşlarının sembolüdür. O, insanların dostu ve yakındır. Tanrısal ve beşeri olanın karşılaşma noktası, kurbanların yakıldığı sunaktır ve Agni bunun üzerinde tanrılar adına yapılan sunuyu tüketir ve insanların temsilcileri olarak gücü insanlara ulaştırır.¹⁶

Mitra, Roma imparatorluğunda Roma askerleri tarafından yaygın olarak uygulanan bir sır kültünün merkezidir. Mitra, mükemmel kurban boğasının katilidir ve böyle yaparak dünyaya yeni bir hayat verir ve ruha ölümsüzlüğü sunar. Kör kaderin vasıtaları olan Zodiak ve diğer gezegenlerin kontrolü altında olan basit bir dünyevi yaşam engelinden beşeri ruhu kurtaran, kurtarıcı bir tanrıdır¹⁷. Sır dinlerinin teolojisi Mitra'yı, İskenderiye Logos'una eşit bir 'aracı' haline getirmiştir. 'Aracı' düşüncesinin bu teologlar için ne anlama geldiğini doğru olarak anlamak zorundayız. Mitra, Jupiter-Ormazd tarafından tabiattaki düzeni tesis ve devam ettirme işinin kendisine tevdi edildiği yaratıcıdır. O, Tanrı'dan sudur eden ve O'nun her şeye gücünün yetmesi özelliğini paylaşan Logos'dur. Demiurgu olarak dünyayı yaratan Mitra, dünyayı koruyup gözetmeyi sürdürür. Mitra'da tabiat ve insanlar arasında ölüm ve diriliş tanrısıdır. Dünyaya ve insanlara tanrısal hayat vermek maksadıyla kendisini kurban olarak sunar¹⁸.

¹² A. g. e., s. 84 vd.

¹³ *Rig Veda*, 3. 59.

¹⁴ Bkz. A. A. Macdonell, *The Vedic Mythology*, (yeni bsk.) Varanasi 1963.

¹⁵ A.g.e., 7. 61. 4.

¹⁶ A. A. Macdonell, *The Vedic Mythology*, s. 88-100.

¹⁷ Bkz. R.C. Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, s. 99.

¹⁸ Franz Cumont, *The Mysteries of Mithra*, New York 1956, s. 140.

Okuma yazması olmayan halkların dini hayatlarında, bireylerin ve grupların aracı kullanmaksızın Tanrıya doğrudan doğruya ulaştıklarına dair birçok örnek vardır. Fakat, eğer aracılar dini külte dâhil ediliyorlarsa, bunun sebebi, bilhassa ilgili halkların sosyal ve siyasi hayatlarından kaynaklanmış gibi görünmektedir. Afrika'daki bazı toplumlarda, çocukların anneleri ya da büyük erkek kardeşleri ve kız kardeşleri vasıtasıyla babalarına hitap etme şeklinde bir adet vardır. Kabile reisine ya da krala ancak dolaylı olarak, yani onun yakınındaki astaticları vasıtasıyla ulaşılır¹⁹. Bu siyasi ve sosyal yapı, bütün toplumlarda bulunmamakla birlikte, aracılar düşüncesi, Afrika'nın hemen hemen her yerinde bulunur görünmektedir

Aşantiler örneğini ele alacak olursak. Onlar herkesin, Yüce Tanrı'ya giden doğrudan bir yola sahip olduklarına inanırlar. Eski bir Aşanti öz deyişi şöyledir:

“Hiçbir insanın yolu, diğerkiniyle kesişmez”.
 “Hiç kimse, çocuğu Yüce Tanrı'yı göstermez ya da
 Hiçbir kimse, çocuğu göge (Yüce Varlığın ikametgâhını) gösteremez”²⁰.

Bu herkesin Yüce Tanrı'ya giden doğrudan bir yola sahip olduğu, herkesin onun nerede ikamet ettiğini içgüdüsel olarak bildiği anlamına gelir. Yiyecek ya da şarabı Yüce Varlığa takdim edecek özel bir rahipliğe ihtiyaç yoktur. Her hangi bir kimse kendi sunusunu, bir kaptan Yüce Tanrı'ya takdim edebilir. Ancak, Yüce Tanrı halkın kendisine doğrudan ulaşamayacağı bir şekilde uzaklaştığındadır ki, insanlar ona ulaşmak için aracılar müracaat ederler. Sunuları rahip hazırlar ve aracı tanrılara takdim eder; birçok Aşanti rahibi, kendisinin hizmet ettiği tanrı tarafından doğrudan doğruya seçildiğini iddia eder.

Afrika Fangları, kendilerinden uzaklaşan ve uzaklaşmış bir hale gelen Yüce Tanrı'ları hakkında şöyle derler:

“Nzame, çok yüksekte, insan aşağıda buradadır;
 Tanrı; oradadır; insan, buradadır.
 Herkes kendi halinde, herkes kendi evinde”²¹.

Bu yüzden Yüce Tanrılar, düzenli kült ve mit objesi haline gelmek için de aşkınlaştırılırlar; onun, hiçbir rahibi ve hiçbir mabedi yoktur. Aracılar, halkların gündelik ibadet hayatlarındaki yerlerini alırlar.

4. Aracılar Olarak İnsanlar

Tanrılar ve yarı tanrıların yanı sıra aynı zamanda birçok şekilde insanlar ve tanrılar arasında aracılık yapan insanlar da vardır. Ancak bu iki tür aracılık arasında çok kesin bir ayırım yoktur. Bunların dinin iki yönüne karşılık geldikleri düşünülebilir. Din, hem tanrılar hem de insanlar namına tek taraflı bir iletişim değildir; iki şey arasında karşılıklı bir iletişimdir; yalnızca insanın tanrıyla konuşma eğilimi değildir; o tanrıdan bir cevabı da var sayar. Böyle bir din anlayışında aracılık, yükselen yani, insandan tanrıya doğru yükselme; ya da, tanrıdan insanlara bir iniş olabilir. Bundan dolayı da aracılık, kendisini melekler, peygamberler vasıtasıyla insanlara vahiy etmek ya da temsilcileri vasıtasıyla insanlara etki etmeyi isteyen tanrıdan ya da rahipler, azizler, kutsal uzmanlar vasıtasıyla tanrıyı arayan insanlardan kaynaklanabilir. Bu iki tür aracı, şahsi ya da gayr-i şahsi terimlere uygun olarak düşünülebilir.

Kral çoğunlukla Tanrı'nın temsilcisi ve Tanrı'nın oğlu olarak kabul edilir ve bu yüzden de, tanrısal yasaları alması ve milli kurbanları takdim etmesi sebebiyle tanrı katında halkın bir aracısı halini alır. Rahip, aynı zamanda, bütün halk adına ve bireyler adına hareket eden bir aracıdır; çünkü onlar adına kurban sunar, dua eder ve emirleri ilan eder. Çoğu zaman iki iş arasında çok sıkı bir ilişki vardır; çünkü aynı kişi hem kral hem de rahiptir. Kadim Mısır dininde, bölgenin prensi, yerel tanrının en yüce rahibi olarak da hizmet görmekteydi. Firavun, ülkenin en yüce rahibi olarak fonksiyon icra ederdi. Önde gelen insanlar, rahiplik memuriyetlerini işgal ettiler ve kadınlar Neit ya da Hathor'un rahibeleri olarak hizmet gördüler. Bütün takdimeler kraldan geldiği ve onun vasıtasıyla dağıtıldığı için Kral baş rahip, halk ve tanrı arasındaki aracıdır. Kral, kurban sunanı ve tanrıyı temsil ettiği için bir aracı haline gelir. Keza, Babil-Asur dininde de kral, tanrılarla insanlar arasındaki bağı tesis eden en yüce rahip olarak kabul edilir.

¹⁹ John S. Mbiti, *African Religions and Philosophy*, London 1969, s. 68.

²⁰ Daryll Forde, (edit), *African World*, London 1955, s. 192.

²¹ Herve Rousseau, *Les Religions*, Paris 1968, s. 32. Türkçe tercüme, *Dinler, (Tarihi ve Sosyal İncelemeler)*, Osman Pazarlı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970, s. 41.

Çin’de ve Uzak Doğuda, aracı düşüncesi, iki kaynaktan doğar: Ata kültürü ve tartışmalarda ‘aracı insan’a başvurma âdeti. Atalar kültüründe en yaşlı erkek varis ve ailenin temsilcisi olarak eylemde bulunur; takdimeleri, duaları, dilekleri atalara sunar ve onların hayır dualarını ister. Tartışmalarda, bir avukata başvurma geleneği, dini pratiğe de sızmış; bunun bir sonucu olarak da aracılar halkın dileklerini tabiatüstü otoriteye takdim etmeye başlamışlardır. Çin’de Göğün Oğlu olan İmparatorun, Tanrı (Shang Ti, T’ien) ile insanlar arasında aracılık etmeye en uygun şahıs olduğuna inanılır. İmparator tarafından sunulan kurbanlar ve dualar sayesinde, Tanrı ile insanlar arasındaki iletişim tesis edilmiş; halkın ihtiyaçları ve dilekleri ona iletilebilmiş ve onun lütufları istenmiştir. Daha düşük bir düzeyde olmak üzere benzer bir aracılık, yerel ve bölge hâkimi tarafından koruyucu tanrılara için gerçekleştirilmiştir²².

Aziz, her şeyiyle büyük oranda dindar bir insandır. Bir Çin atasözü, “bilgeler, ‘tanrısal gücü kendilerinde yoğunlaştırarak bütün varlıkları hastalık ve salgından koruyabilir ve taneyi olgunlaştırabilir” der. Bodhisatva ideali, Asya’daki Budist dini tecrübenin en güçlü ideallerinden biridir. Bir Bodhisatva, bir Buda haline gelmek için varlığında tam aydınlamayı gerçekleştirme arzusuyla hareket bir şahıstır. Buda haline gelecek olan Bodhisatva, acı çeken varlıklara yardım etmek için, *nirvanaya* girişini kendini düşünmeksizin erteler. Bodhisatva’nın merhametinin temel özelliği, onun sınırsız oluşu ve ayırım yapmamasıdır. Bodhisatva’ya, yalnızca merhamet değil fakat aynı zamanda, hikmet de egemen olacaktır.

“Ve o (Bodhisatva), bütün bu varlıklar üzerine samimiyet ve merhamet yayar ve “ben bütün bu varlıklar için bir kurtarıcı olacağım, onları bütün acılarından kurtaracağım” diye düşünerek, onlara göz kulak olur. Ancak, bunu ya da başka bir şeyi, kendisiyle samimi olacağı bir işarete dönüştürmez. Bu aynı zamanda, Bodhisatva hikmetinin büyük bir ışığıdır. Bu ışık, onun tam aydınlanmayı bilmesine izin verir”²³.

Santideva (m.s. yedinci yüzyıl), Bodhisatva idealini güzel bir paragrafta şöyle açıklar:

²² S. G. Brandon, (ed.), *Dictionary of Comparative Religion*, New York 1970. Bkz aynı kitapta, Meditasyon hakkındaki Howard Smith’in maddesi.

²³ Shtasahasrika XXXII, 403; Conze, *Budhist Text through the Ages*, Oxford 1954, No. 124’den tercüme.

“Benim bütün bu dindarane eylemlerle kazandığım fazilet, bütün varlıkların acılarını teskin etme hususunda beni muktedir kılabilir. Ben, hastalık unutuluncaya, hastalar için ilaç; onların iyileştiricisi ve onların kölesi olacağım. Yiyecek ve içeceği yağdırarak açın ve susuzun acılarını dindireceğim: dönemin sonundaki kıtlıkta, yiyeceğe ve içeceğe dönüşeceğim.

Ve muhtaçlar için, bütün ihtiyaçlarının gerektirdiği her şeyi karşılama hizmeti gören, hiç tükenmeyen bir zenginlik kaynağı olacağım. Bedene, yiyeceklere ve fazilete önem vermeksizin kazandığım ve hala da kazanacağım her şeyimden, diğerlerinin refahın arttırmak için vazgeçeceğim”²⁴.

Hakikat (dhamma) insanların elinden çıktığında, yeni bir Buda tarafından onun ilan edilmesi gerekir, şeklindeki Budist düşünce, Gotama’nın yeryüzünde görünmesinden çok daha önce de Budaların bulunduğu inancına yansıtılır. Bu türden her Buda, insanlar tarafından kaybedilen hakikati (dhamma) tebliğ eder; dini bir tarikat (sanga) kurar ve *nirvanaya* intikal etmeden önce, Budist dininin tesisi için çalışır. Nihai olarak, seçkin ya da faziletli dost (kalyân-mitta) ifadesi, doktrin hususunda iyi yetişmiş, gerçek bir arkadaş ve zihinsel eğitim hususunda bir danışman olarak faaliyet gösteren yaşlı bir keşiş (monk) işaret eder. Bu tür seçkin bir dostun niteliklerini tasvir eden bir metin şöyle der:

“Sevilen, saygı gösterilen, hürmet edilen,
İyi fikir, nazik sözler sahibi;
Bildirdiği her şey, hikmetli ve derin,
Tavsii ettiği her şey, önemlidir”²⁵.

Dini öğretmenlerin durumuna gelen her ne kadar, onların öğrettiği bizatihi kurtuluş değilse de; fakat onun ifadesidir. Dini öğretmen, ne kurtuluşu tebliğ eder ne onu ilan eder; yalnızca onun hakkında konuşur; onun öğretisinde kurtuluşun kendisi, talebeleri tarafından alındığı ve özüksendiği şekilde etkisini göstermesi/işlemesi (operate) gerekir. Platonik Sokrates şakirtlerine: “Sizden hakikat hakkında düşünmenizi istedim, Sokrates hakkında değil” der²⁶. Buda Ananda’ya, “Ananda, muhte-

²⁴ E. Conze, *Buddhist Meditation*, New York 1956, s. 59

²⁵ *Visuddhimagga*, III, 61.

²⁶ *Phaedo* 91 (Jowett’in tercümesi).

mel ki, dünya üstadını kaybetti, artık bir üstada sahip değiliz diyeceksin. Böyle düşünmemelisin, Ananda. Benim size öğrettiğim ve tebliğ ettiğim yasa ve düzen Ananda, bunlar, ben gittikten sonra sizin üstadınız olacaktır”²⁷.

Hinduizmde guru meselesinde öğretici, öğretmenin kendi şahsiyetiyle yakından ilişkilidir. Guru sıfatı, Tanrıyla ya da Yüce Varlıkla hususi bir yakınlığı olduğuna inanılan ve tanrısal sıraların gizemine; kurtuluş hakkındaki bilgiye ve ister zahitlik isterse hayatının azizlerinki gibi olması sebebiyle olsun kurtuluş vasıtalarına sahip olan her hangi bir kasttan bir insana verilir. Sözleri, ilham edilmiş ve örnekliliği en hayırlı örneklik olarak kabul edilir; onun arkadaşlığı yalnızca bir kimsenin kendi şahsiyeti dışından değil fakat özellikle şakirdin zihnini aydınlatmada ve onun kalbini arındırmadaki etkisinden dolayı içeriden de manevi mükemmelliğe ulaşmasına katkıda bulunan en büyük etkenlerden biridir. Guruya saygının, itaatin ve ona teslimiyetin temeli, onların Tanrı’yla şakirdi bir araya getirebilen ya da onun vasıtasıyla Tanrı’nın kendisini vahyettiği düşünülen araçlar olduklarına dair kanaattir. Hindistan’da çok az yerde, ev ayinlerinde rahiplik görevini yerine getiren ve çocukları dini hayata girişlerini sağlayan hala gurulardır. Çoğunlukla yetişkin insanlara, manevi üstatları olarak hizmet eden, Hindu kutsal Metinlerini anlamak isteyen kimselere bunu öğreten ve onlara yol gösteren gurudur. Gurunun kendisi, manevi zorluklar denizini geçtiği için, onların karanlıklarını dağıtır; onların en güvenilir ve uzman yol göstericisi haline gelir. Gerçek guru, şakirtlerine hikmet, özgecil sevgi ve merhametle yol gösterir; ancak bu görevini, kendisini manevi olarak geliştirme yolu olarak görür²⁸. Saiva Siddhanta, açıkça, kurtarıcı bilginin yalnızca Şiva’nın kendisinin tezahürü olan gurudan geldiğini öğretir. Dr. V. A. Devasenapathy, bu Şiva doktrinini şöyle yorumlar: “Guru olarak gelen, ruhu arındıran ve onu aydınlatanın Tanrı olduğu görülecektir. Kendisi ve ruh arasında aracı olarak gelen, gerçekten O’dur! Dünyevi meselelerde Aracı, iki şahsı ya da iki grubu bir araya getiren ve bununla birlikte ikisinden de farklı olan biridir. Burada guru, Tanrı’dan ve ruhtan farklıymış gibi görülebilir; ancak gör-

²⁷ Mahâparinibbâna-sutra, 59. 29.

²⁸ Bkz. J. Gonda, *Change and Continuity in Indian Religion*, The Hague 1965, s. 229-283, gurular hakkındaki sekizinci bölüm.

düğümüz gibi o, gerçekten ruhu kendisiyle uzlaştıran bir Tanrı örneğidir. Tanrı’nın inayetidir ki, belli bir şekil altında ya da belli bir şekil almaksızın, her zaman ruha rehberlik eder. Aziz Appar’ın işaret ettiği gibi, “inayetini gözümüz gibi görmedikçe”, O’nu bilemeyiz²⁹. *Tirumantiram*’ın şu sözlerinden de aynı sonucu çıkarabiliriz:

“Aydınlanma, gurunun Kutsal ismini görmektir.

Aydınlanma, gurunun Kutsal ismini telaffuz etmektir.

Aydınlanma, gurunun Kutsal sözünü işitmektir.

Aydınlanma, gurunun şeklini tefekkür etmektir”³⁰.

İslam Tanrı ve insan arasında herhangi bir aracıyı kabul etmez. Ancak Şia İslam’ında, imamlar yalnızca şefaatçi rolünü değil, aynı zamanda, aracı rolünü de oynarlar. Muhammed’in bir hadisine göre Ali’ye: “Senin aracılığın olmaksızın Tanrı’yı bilemeyecekleri için sen ve senin soyundan gelenler beşeriyetin araçlarıdır” dediği kabul edilir³¹. Bir diğer hadis, Miraç sırasında Tanrı’nın Muhammed’e: “Ben senden bir kul, sevgili, elçi ve peygamber; kardeşin Ali’den ardıl ve kapı olarak memnunum... Seninle ve onunla ve onun soyundan gelen imamlarla, merhametimi erkek kullarıma ve kadın kullarıma göstereceğim” dediğini nakleder. Bir diğerinde Tanrı şöyle der: “Bana en sevgili ve bana en fazla inanan kullarım, benim sevgilim ve aracım Muhammed ve Ali’dir. Eğer herhangi bir kimse, benden bir şey isterse, bana onlara yaklaşmalıdır çünkü onlar ve onların ailesinden salih biri vasıtasıyla benden bir şey isteyenini isteğini reddetmeyeceğim”. Son imam, çağın gizlenmiş yöneticisidir ve zamanın sonunda şimdi zulümle dolu olan dünyayı, adaletle doldurmak için geri gelecektir.

5. Aracı Olarak ‘Bedenlenmiş’ Tanrılar

‘Bedenlenmiş tanrılar’ (Avatarlar) şeklindeki hususi bir aracı türü, Hindu Vişnu mezhebinde görünür. Bu mezhebe göre, Yüce Tanrı Vişnu, ilk dört bedenlenme hayvan şeklinde ve onu takip eden altı tanesinde insan şeklinde (daha sonra gelenlerin 24 ya da 28 tane olduğu kabul

²⁹ The Idea and Doctrine of the Guru in Saivism, *Studia Missonalia*, Vol.21, 1972, s. 184.

³⁰ The Triumantiam, 139.

³¹ Bu ve aşağıdaki alıntılarda, J. Robson’un S. G. F. Brandon’un (ed.) *Dictionary of Comparative Religion*’daki İslam’da “meditation” adlı makalesinden yararlandım.

edilir) ortaya çıkar. Tam olarak formüle edilmiş enkarnasyon doktrini, ilk kez *Bhagavadgîtâ*'da ortaya çıkar. Krişna başlangıç cümlesinde şöyle der: “Bu değişmez hayat şeklini Vivasvat’a (Güneş) bildirdim; Vivasvat, onu Manu’ya anlattı ve Manu onu kralın kâhinlerine anlattı”. Ancak Arjuna, Krişna’nın her şeyi bilen Tanrı (the All-God) olduğunu bilmediğinden onun bu sözüne itiraz etti: Ama sen dünyaya Vivasvat’tan çok sonra geldin; neden ona anlatan benim, diyorsun? Başlangıçta öğretmediğin sözlerini ben nasıl anlayayım? Krişna ona şöyle dedi:

“Sen de ben de birçok kez geldik bu dünyaya Arjuna. Sen geçmiş yaşamlarını unuttun, ama ben kendiminkilerin hepsini hatırlıyorum. Gerçi benim özüm ne doğar ne de değişir; çünkü ben her şeyde ve her yerdeyim. Ama kendi yaratıcı gücümle kendimi görünür kılabilirim. Ne zaman doğruluktan sapılır, yanlışlık yüceltilirse, o zaman görünürüm yeryüzünde. İyiliği korumak, kötülüğü yok etmek, düzeni yeniden sağlamak için her çağda yeniden gelirim dünyaya. Kendi içinde beni gören kişi artık yalnızca bir beden olmadığını anlar ve ayrı bir varlık olarak yeniden doğması gerekmez. Böyle biri benimle bütünleşmiş demektir Arcuna. Bencil bağlarından, korku ve öfkenden arınmış ve benim bilgimle aydınlanmış nice insan gelmiştir bana böyle”³².

Enkarnasyonun itkileri olarak farklı maksatlar ileri sürülür: Bazısı kozmik bazısı soteriyolojik; yani, dünyayı tehlike ve afetten korumak; iyiyi desteklemek ve kötülük işleyenleri cezalandırmak; Tanrı’nın doğasını ifşa etmek, Tanrı’nın davranış tarzını ortaya koymak ve insana bu davranış tarzını gerçekleştirmesi için ve sevgide Tanrıyla birliği girmesi hususunda yardım etmek. Hintliler için bütün maddi evren, bir anlamda Tanrı’nın zahiri şekli ya da maddi doğası olmakla birlikte, Tanrı Vişnu’nun gizemli gücünü uygulayarak, bu dünyadaki bireysel bir varlık olarak tecrübi ve şahsi varlığını üzerine alabildiği ve aldığına dair bir başka gerçek daha vardır. Tanrı’nın fazileti ve doğru dini yeniden eski haline getirmek için kendisini zaman zaman göstermesine dair bu orijinal düşünce, Vişnu’nun bu tür tezahürlerinin Tanrı’nın yeryüzüne inişleri olarak kabule edilmeye başlandığı ve onun gerçekten bu enkarnasyon-

larda mevcut olduğu şeklindeki gelişmiş bir doktrin halini aldı. En önemli enkarnasyonlar, Krişna ve Rama’dır. Hinduizm içinde bunlara ibadet çevresinde, sayısız dini mezhep neşet etti. Hindu enkarnasyonlar sayısızdırlar ve bunlar dünyanın farklı çağlarına uygun düşerler. Tanrı’nın herhangi bir enkarnasyonunun eşsiz karakteri, tüketilemez bir şekilde kapsamlı ve hususi bir tezahüre sınırlandırılmayan tanrısal tezahürün sınırlandırılmasını ima etmesi sebebiyle Hindular tarafından kabul edilmez. Hindu enkarnasyonun tarihsel karakteri, ikincil ve nispidir. Çünkü dünya sürecinin başı ve sonu olmayan çevrimsel bir süreç olması sebebiyle, kozmik çağın farklı dönemlerinde bir çok enkarnasyon meydana gelir. Hiçbir enkarnasyona, insanın kurtuluş tarihinin tasavvur edildiği ya da etkili olduğunun söylendiği örüntüye uygun olarak, örneksel bir model ya da arketip olarak teklif edilen dışlayıcı bir karakter yüklenemez.

Mahayana Budist inancına göre, Budalar ve Bodisatvalar sık sık, insan suretinde ortaya çıktılar ve bu surette yaşadılar; bu yüzden onların istedikleri zaman insan suretini almaya yetenekli olduklarına inanıldı. Bu tanrısal varlıkların olağanüstü hamilelik ve doğumlarına yönelik bir efsane vardır. Çin’de ve Japonya’da popüler hayal gücü, Budizm ve Taoizm hakkında birçok mit ve beşeri zafiyet ve günahın tanrıların, Budaların ve Bodhisatvaların merhametli müdahaleleriyle hafifletildiği inancına dair hikâyeler inşa etti. Ancak Buda’nın kendisi, bildiğimiz gibi, dini bir öğretmenden başka bir şey olarak kabule edilmeyi reddetti. Takipçileri tarafından insanlaştırılması ve tanrılaştırılmasına rağmen tecrübesi, kurtuluş hakkındaki doktrin şeklinde kristalize oldu. Buda, kurtuluş yolunu gösterdiğini iddia etti; bundan dolayı da onun tarihsel bedeni, manevi bir üstadın bedenidir. Onun hayatın hakikati hakkında açıkça yaşadığı aydınlanma, takipçilerine nakledildi ve dert ve acıdan kurtuluşu elde etmek için ulaşılabilecek bir hedef olarak idealleştirildi. Bu tür bir vizyon, kesinlikle, herkes için doğru ve geçerli olduğunu kastettiği bir kurtuluş ilanıdır. Burada, hususi aracılık unsuru, onun hakikat hakkındaki aydınlanması vasıtasıyla başarılabilen şeyle ilgilidir ancak, Tanrı’nın halkla canlı ilişkisi şeklinde imalarıyla, fiilen vukuu bulan bir şey değildir.

Tarihsel bir şahsiyet değil de, manevi bir prensip olarak kabul edilen Buda, ‘Tathâgata’ diye isimlendirilir. “Ve Tathâgata, varlıkları eğitmek için her ne demişse ve Tathâgata -ister kendisi isterse başkası olarak

³² *Bhagavadgîtâ*, 4. 4-9. Tercümede bu kısım, adı geçen kitabın *BAGAVAT GÎTA, HİNT EFSANESİ* adıyla Sevda Çalışkan tarafından yapılan Türkçe tercümeden aynen alınmıştır (ç).

ortaya çıksın, ister kendi otoritesi isterse bir başkasının otoritesi altında her ne söylemişse, Dharma hakkındaki bütün bu söylevler, Tathagata tarafından olaylara dayanılarak doğru olarak öğretilir ve Tathâgata, onlar hakkında yanlış bir şey söylemez. Çünkü Tathâgata, gerçekte neyseler, üç dünyayı o şekilde gördü... Tathâgata, hayat tarzları ve niyetleri birbirinden farklı olan, ayırımlar ve algılar ortasında şaşırın varlıklara kendilerindeki iyinin kaynaklarını ortaya çıkarmak için, Dharma hakkında, nesnel temellerinde farklılık gösteren çeşitli açıklamalar yapar... Tathâgata Nirvana'ya girmemekle birlikte, eğitilecekler adına Nirvana'ya giriş gösterisi yapar³³. Tathâgata'nın aracılığının hedefi, bu metinden ortaya çıktığı gibi eğitimseldir. Bu metinde eğitim, eğitilmemiş olanın üçlü dünyanın gerçek değerini görmesini sağlamak ve dharmaların gerçekliği ile karşılaşmasına ve son olarak da, onlara Nirvana'ya girmelerine yardım etmekten ibarettir.

Dinler tarihinde, farklı aracılık türlerinin anlamının özetledik. Kutsalın uzmanları hem yaptıkları işler hem de yerine getirdikleri fonksiyonlarıyla, aracıları vasıtasıyla insanlara ulaşan ve onların ihtiyaçlarını ve dileklerini Yüce Varlığa ulaştıran, Bütünüyle Başka, Yüce Varlık olan, en mükemmel tanrısal varlığın aşkın yönünü gözler önüne sererler. İnsan ve tanrı arasındaki karşılıklı iletişim, insan ve tanrı arasındaki bu araçlarla tesis edilir.

Seçilmiş Bibliyografya

1. *Mediation, Studia Missionalia*, Vol. 21 (1972), Gregorian University Press, Roma.
2. J. Goetz, *Dieu lointain et Puissances proches dans les religions coutumières*, *Studia Missionalia* içinde, *op. cit.*
3. James W. Boyd, *Buddhas and the Kalyâna-mitta*, *a.g.e.*
4. Yves Raguin, *Mediation dans le Bouddhisme et le Taoisme*, *a.g.e.*
5. J. Lopez-Gay, *Maitreya, futuro mediador de la ley*, *a.g.e.*
6. M. Dhavamony, *Hindu 'Incarnation'*, *a.g.e.*

7. V. A. Devasenapathy, *The idea and doctrine of the Guru in Saivism*, *a.g.e.*
8. J. Shih, *Mediators in Chinese Religion*, *a.g.e.*
9. M. L. Fitzgarld, *Mediation in Islam*, *a.g.e.*
10. Louis Gardet, *Les Anges en Islam*, *a.g.e.*
11. J. de Finance, *Reflexions sur la notion de mediateur*, *a.g.e.*

³³ Saddharmapundarika XV, 207 vd; E. Conze'nin tercümesi, *Buddhist Text through the Ages*, Oxford, 1954.